

הכנסת

מרכז המחקר והמידע

חינוך ביתי

מוגש לוועדת החינוך, התרבות והספורט

כתיבה: יובל וורגן

אישור: הודיה קין, ראש צוות

עריכה לשונית: מערכת "דברי הכנסת"

כ"ט באב תשס"ז
13 באוגוסט 2007

הכנסת, מרכז המחקר והמידע

קריית בן-גוריון, ירושלים 91950

טל': 02 - 6408240/1

פקס: 02 - 6496103

www.knesset.gov.il/mmm

תמצית

מסמך זה נכתב לקראת ישיבת ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת בנושא החינוך הביתי. במסמך יוצגו מושג החינוך הביתי והרעיונות העומדים ביסודו, נתונים על החינוך הביתי בישראל ובעולם, עיקרי מדיניות משרד החינוך בנושא זה והטענות המרכזיות שמעלים כמה מאנשי החינוך הביתי בארץ נגד מדיניות זו. כמו כן תוצג במסמך סקירה תמציתית של הסדרת החינוך הביתי בכמה מדינות אחרות. בסיום המסמך יוצעו נושאים לדיון.

ככלל, חינוך ביתי הוא תופעה שבמסגרתה ילדים בכל הגילים אינם לומדים בבית-ספר, על-פי רוב מתוך בחירת הוריהם, אלא מתחנכים בעיקר על-פי קביעות הוריהם וחלק ניכר מחינוכם מתקיים בבית.

עיקרי הממצאים המפורטים במסמך:

- **מספר הילדים המקבלים חינוך ביתי נתון בעלייה ניכרת בכמה מדינות מערביות, ובהן ארה"ב (שבה על-פי חלק מההערכות מספר התלמידים בחינוך ביתי הוא כ-2 מיליונים), אנגליה, קנדה ואוסטרליה.**
- **אין נתונים מלאים ומדויקים על מספר הילדים בישראל המקבלים כיום חינוך ביתי. נתוני משרד החינוך על מספר התלמידים שהוריהם קיבלו אישור להקנות לילדיהם חינוך ביתי מלמדים על עלייה רצופה במספרם: מ-70 תלמידים בשנת תשס"ה ל-168 תלמידים בשנת תשס"ח. יש הטוענים כי המספר גדול הרבה יותר ומדובר בכמה מאות.**
- **עמדתו של משרד החינוך היום (כמו בעבר) היא כי מקומם של תלמידים בגיל חינוך חובה הוא במסגרות הלימוד הממוסדות וכי על רשויות החינוך לעשות את כל האפשר כדי להתאים מסגרות לימודים הולמות לכל תלמיד. עם זאת, כיום משרד החינוך מכיר "בזכותם של הורים לבקש אישור לחינוך ביתי". המשרד קבע נהלים לטיפול בבקשות אלה ופרסם אותם בחוזר המנכ"ל.**
- **המצדדים בחינוך ביתי בישראל, ובראשם הורים המקנים לילדיהם חינוך זה, מותחים ביקורת על מדיניות משרד החינוך בנושא החינוך הביתי, ולפני כשבועיים אף הוגשה עתירה לבג"ץ נגד משרד החינוך בעניין זה.**
- **בין השאר נטען נגד משרד החינוך כי הנהלים שקבע בחוזר המנכ"ל אינם עולים בקנה אחד עם יסודותיו הרעיוניים של החינוך הביתי, ולכן יש לשנותם. עוד נטען כי לבעלי התפקידים ברשויות החינוך הממלכתיות והמקומיות אין היכרות מספקת עם הבסיס התיאורטי והרעיוני של החינוך הביתי וגם לא עם הידע המקצועי והמחקרי בתחום זה בארץ ובעולם.**
- **אחד ממוקדי הדיון בנושא החינוך הביתי הוא סוגיית הסדרתו בחקיקה ראשית. מסקירת ההתפתחויות בכמה מדינות בעולם עולה כי בארה"ב יש מגמה ברורה של הרחבת חופש הבחירה להורים, שבמסגרתה נקבעה זכות חוקית לחינוך ביתי בכל המדינות, ואילו במדינות אירופה המגמה מעורבת – בכמה מדינות הורחבו חוקי החינוך כך שהחינוך הביתי ייכלל בהם כאפשרות חוקית ואילו במדינות אחרות, שבעבר נקבעה בהן הזכות החוקית לחינוך ביתי, שונו החוקים באופן שמגביל את חופש הבחירה של ההורים ומטיל מגבלות רבות על חינוך זה.**

1. רקע

למושג "חינוך ביתי" יש הגדרות שונות. ככלל, עניינו **תופעה שבמסגרתה ילדים בכל הגילים אינם לומדים בבית-הספר, על-פי רוב מתוך בחירת הוריהם, אלא מתחנכים בעיקר על-פי קביעות ההורים וחלק ניכר מהחינוך מתקיים בביתם**.¹ על-פי הגדרה אחרת, חינוך ביתי הוא "שם כולל למסגרות הוראה אלטרנטיביות בתוך התא המשפחתי המתקיימות לצד מערכת החינוך הממלכתי ומערכת החינוך המוכר שאינו רשמי. משפחות הבוחרות לחנך את ילדיהן בחינוך ביתי יכולות לעשות זאת כחלק מקבוצה או כמשפחה, בלימוד חופשי של הילדים או לפי תוכנית מובנית, כאשר ההוראה נעשית על-ידי ההורים או על-ידי מורים שנסכרים לצורך כך".²

המושג עצמו ("חינוך ביתי") גם הוא אינו חד-משמעי, ולעתים הוא משמש לתרגום מושגים שונים מהשפה האנגלית (Home schooling, Home Education ועוד). גם בעברית יש המעדיפים להשתמש במושגים אחרים, כגון "חינוך מן הבית", אולם במרבית ההתייחסויות לנושא זה כיום נעשה שימוש במושג "חינוך ביתי", וכך הוא יכונה גם במסמך זה. מכל מקום, אין מדובר במושג המקיף את כל משמעויותיו של הרעיון. כך, למשל, החינוך שמקנות משפחות רבות הבוחרות בחינוך ביתי אינו חייב להיות דווקא בין כותלי הבית, אלא עשוי להתקיים במקומות נוספים, כגון ספריות, מוזיאונים ואתרי טיולים.

ככלל, אפשר להבחין בשני זרמים עיקריים בחינוך הביתי – חינוך המבוסס על אמונה במערכת ערכים מסוימת (בדרך כלל מערכת ערכים דתית) וחינוך שמקורו פדגוגי-איכותי. בזרם האחד נכללות על-פי רוב קבוצות דתיות המבקשות ליישם את זכותן לחופש דת ולשמירה על צביון הקהילתי, ואילו הזרם האחר מדגיש את שלילת בית-הספר, הנתפס כ"מוסד כוללני גרוע המדכא את הילד הלומד".³ מטבע הדברים, ההפרדה בין שני הזרמים אינה מוחלטת, ובמקרים רבים יש שילוב ביניהם. ההבדל בין הזרמים עשוי להשפיע על אופן היישום של החינוך הביתי.

שתי הדרכים העיקריות ליישום חינוך ביתי הן "לימוד ביתי מובנה" (Home schooling) הוא המונח האנגלי המשמש לתיאור דרך יישום זו, הגם שהוא המונח השגור לתיאור התופעה כולה), ו"חינוך חופשי", או "חינוך עצמאי" (המכונה באנגלית Unschooling). לימוד ביתי מובנה הוא חינוך ביתי שבו תוכנית לימודים מסודרת נלמדת באופן שיטתי, ולעתים יש בו סממנים "בית-ספריים". כך, למשל, לימוד ביתי מובנה עשוי להתאפיין בקביעת שעות מסוימות המוקדשות ללימודים או בהקצאת מקום מסוים בבית ללימודים. לעתים תוכנית הלימודים מועברת באמצעות מורה חיצוני (או הורה אחר בעל ידע מסוים), נוסף על ההורים. כמו כן, חומר הלימוד תואם במידה מסוימת את חומר הלימוד בבתי-הספר ונערכת בקרה על התקדמות הילד בהתאם לתוכנית הלימודים שהוכנה לאותה שנה. בדרך זו השליטה והאחריות לחינוך השוטף של הילד מועברות מבית-הספר לידי ההורים.⁴

¹ ארי נוימן, **חינוך מן הבית בישראל**, מחקר לשם מילוי חלקי של הדרישות לקבלת תואר דוקטור לפילוסופיה (בהדרכת ד"ר רוני אבירם), אוניברסיטת בן-גוריון, נובמבר 2003.

² בג"ץ 6672/07, אלכסנדר זינגרד ואחרים נגד משרד החינוך, עתירה למתן צו על-תנאי ובקשה למתן צו ביניים, הוגשה ב-1 באוגוסט 2007.

³ חיה הלר-דגני, **"חינוך ביתי" בישראל – התחלות**, אוניברסיטת תל-אביב, 2003, עמ' 21.

⁴ שם, וכן בג"ץ 6672/07, אלכסנדר זינגרד ואחרים נגד משרד החינוך, עתירה למתן צו על-תנאי ובקשה למתן צו ביניים, הוגשה ב-1 באוגוסט 2007.

חינוך חופשי הוא חינוך ביתי המנותק לחלוטין מכל סממן בית-ספרי. על-פי תפיסת העולם המצדדת בחינוך זה לימוד הוא אורח חיים, תהליך טבעי המתקיים במשך כל חיי האדם. בהתאם לכך, אין בחינוך החופשי תוכנית לימודים מובנית או מערכת שעות מסודרת, והלמידה מבוססת על סקרנותו הטבעית של הילד ולקצב התפתחותו. הילד לומד תחומים שהוא נחשף להם וההורים משמשים גורם מסייע בלבד בתהליך הלמידה.⁵

1.1. התפתחות רעיון החינוך הביתי

מקובל לראות את ראשיתה של תנועת החינוך הביתי בשנות ה-60 וה-70 של המאה ה-20 בארה"ב, כתגובה וכביקורת של חלק מהציבור האמריקני על מה שנתפס ככישלון מערכת החינוך הממוסדת. בתקופה זו חיפשו הוגים רבים רעיונות חדשים ודרכים אחרות להוראה ומבנה שונה לבית-הספר. תחילה התמקדו הרעיונות בעריכת רפורמות בחינוך הממוסד, אולם לקראת שנות ה-70 התגבשה בקרב כמה מההוגים ההבנה כי אי-אפשר לשנות מוסד כה מובנה ומושרש בחברה.⁶ הפילוסוף איוואן איליץ', למשל, טען בספרו "ביטול בית-הספר: הפקעת החברה מרשות בית-הספר" שפורסם בשנת 1970, כי יש לבטל את בתי-הספר מאחר שבמתכונתם הקיימת אין אפשרות לתת באמצעותם חינוך שהוא "חינוך לכול" באמת ובתמים. בין נימוקיו לטענה זו:⁷

■ אי-אפשר לקיים לימוד חובה שווה לכול, בעיקר מבחינה כלכלית, ולכן המשך כפיית הלימוד בבתי-הספר (מתוך התגברות התהליך של כריכת המוביליות החברתית בהישגים לימודיים התלויים במידה רבה ביכולת כלכלית) מביא לקיטוב החברה; יתר על כן, לימוד החובה מביא לניתוק הלמידה והחינוך בכלל מהמציאות החברתית הסובבת: "עצם קיומו של חוק חינוך חובה מחלק כל חברה לשני תחומים: יש תקופות, תהליכים, טיפולים ומקצועות שהם 'אקדמיים' או 'פדגוגיים', ויש שאינם כאלה. כוחו של בית-הספר לחלק את המציאות החברתית אין לו אפוא סייג: החינוך נעשה שלא מן העולם, והעולם נעשה לא מחנך".⁸

■ מרבית הלמידה אינה תוצאה של הוראה – ההוראה עשויה לתרום לסוגי למידה מסוימים בנסיבות מסוימות, אולם רוב הלמידה מתרחשת כבדרך אגב, מחוץ לבית-הספר; אומנם יש ערך גם ללמידה מתוכננת, המבוססת על הוראה מתוכננת, אולם אלה אינן יכולות להיעשות כראוי בהגבלות של תוכניות הלימודים הנהוגות כיום, ואין הכרח שייעשו דווקא באמצעות מורים, ששאיפתם העיקרית היא לשמור על המונופול שלהם בכל הקשור לסמכות להקנות ידע ומיומנויות. לפיכך יש להחזיר את היוזמה ואת האחריות ללימודים אל הלומד עצמו, או אל מורו הישיר.

טענה דומה לזו האחרונה העלה גם המורה וההוגה האמריקני ג'ון הולט, אשר העמיק בסוגיית הלמידה בקרב ילדים והגיע למסקנה חד-משמעית כי למידה אינה תוצאה של הוראה. הולט טען כי הנחתו של החינוך הממוסד כי ילדים לומדים "רק כאשר מלמדים אותם, רק את מה שמלמדים אותם ורק משום

⁵ חיה הלר-דגני, "חינוך ביתי" בישראל – התחלות, אוניברסיטת תל-אביב, 2003, עמ' 21.

⁶ שם, עמ' 19–20.

⁷ איוואן איליץ', ביטול בית-הספר: הפקעת החברה מרשות בית-הספר, מסדה, 1973.

⁸ שם, עמ' 38–39.

שמלמדים אותם" היא הנחה מוטעית ביותר.⁹ לטענתו, העובדה שהלמידה נעשית על-ידי הלומד, והוא מי שיוצר אותה, נשכחה, מפני שפעולת הלמידה הפכה למעין מוצר המכונה "חינוך". הולט הדגיש כי הילדים מתעניינים יותר בדברים אמיתיים ומשמעותיים המתרחשים בחיים הרגילים ולומדים מהם יותר מכפי שהם לומדים מרוב חומר הלימוד שהוכן במיוחד בעבורם. מסקנתו של הולט מכך היתה זו: "אנחנו יכולים לעזור לילדים ללמוד בדרך הטובה ביותר – לא בכך שנחליט מה הם צריכים ללמוד ונמציא דרכים מתוחכמות ללמד את זה, אלא בכך שנעשה את העולם נגיש להם עד כמה שנוכל, שנקדיש תשומת לב רצינית למה שהם עושים, שנענה על השאלות שלהם – אם יש להם – ושנעזור להם לחקור את הדברים שהם הכי מתעניינים בהם".¹⁰

בשנת 1976 הציע הולט, בספרו *Instead of Education*, כי ההורים יוציאו את ילדיהם מבתי-הספר ויקיימו ביניהם קשר מחתרתי. באותה תקופה היה החינוך הביתי מנוגד לדרישות חוק חינוך חובה ברוב מדינות ארה"ב, והרשויות ראו בו "השתמטות פושעת מבית-הספר". ההורים שהנהיגו חינוך ביתי העדיפו אז להסתתר, ולא היו מודעים לכך שגם משפחות אחרות מקיימות חינוך כזה. ספרו של הולט זכה לתגובות נלהבות מצד הורים אלה, ותנועת החינוך הביתי בארה"ב החלה להתפתח בקצב גובר (נתונים מספריים על התפתחות החינוך הביתי בארה"ב ראו בסעיף 3.2).¹¹

בד בבד עם הגידול במספר המתחנכים בבית צברה תנועת החינוך הביתי בשנות ה-80 וה-90 גם השפעה פוליטית וציבורית (בין השאר לאחר שהקימו ארגונים שונים להגנה על זכויותיהן של משפחות החינוך הביתי), ובהדרגה החלו מדינות ארה"ב לעגן בספר החוקים שלהן את הזכות לקיים חינוך ביתי. כיום החינוך הביתי הוא חוקי בכל מדינות ארה"ב.

בישראל לא זכה הנושא להתעניינות רבה עד לשנים האחרונות, ובעשורים הקודמים היה ידוע על משפחות בודדות בלבד המקנות לילדיהן חינוך ביתי. בשנים האחרונות יש עלייה הן במידת העניין הציבורי בחינוך הביתי והן במספר המשפחות המבקשות להקנות חינוך זה לילדיהן.¹²

2. נתונים

2.1. חינוך ביתי בישראל

אין נתונים מלאים ומדויקים על מספר הילדים בישראל המקבלים כיום חינוך ביתי בישראל. נתוני משרד החינוך הם על מספר התלמידים שהוריהם קיבלו אישור להקנות לילדיהם חינוך ביתי, אך אינם בהכרח מקיפים את כלל התלמידים המקבלים חינוך זה בפועל. יש הטוענים כי רוב ההורים הבוחרים כיום בחינוך ביתי בישראל אינם פונים למשרד החינוך לקבלת אישור,¹³ מסיבות שונות אשר יפורטו בהמשך המסמך.

⁹ ג'ון הולט, *בלמידה מתמדת*, הוצאת פראג, 2004, עמ' 172.

¹⁰ שם, עמ' 173–174.

¹¹ חיה הלר-דגני, "חינוך ביתי" בישראל – התחלות, אוניברסיטת תל-אביב, 2003, עמ' 20.

¹² הרחבה ראו: ד"ר רוני אבירם, "החינוך מן הבית כביטוי למשבר החינוך המודרני", הקדמה לספרו של רונלד מייהן, *החינוך מן הבית*, מסדה, 1999.

¹³ חיה הלר-דגני, "חינוך ביתי" בישראל – התחלות, אוניברסיטת תל-אביב, 2003, עמ' 14; טלי ספיר, "מנפצים את הבועה הביתית", *ynet-קהילות*, 15 במאי 2006; אתר האינטרנט "באופן טבעי", מדור חינוך ביתי, www.beofen-tv.co.il, נגישה: 1 באוגוסט 2007.

2.1.1. בקשות לאישור חינוך ביתי מטעם משרד החינוך

על-פי נוהלי משרד החינוך (אשר יפורטו להלן), הורים המבקשים להקנות לילדיהם חינוך ביתי נדרשים להגיש לקראת כל שנת לימודים בקשה לאישור חינוך ביתי מטעם ועדה מחוזית של המשרד. מספר הבקשות למתן חינוך ביתי שמשרד החינוך מאשר מדי שנה נתון בעלייה רצופה. להלן פירוט הנתונים על מספר הבקשות שאושרו ומספר הבקשות שנדחו בארבע השנים האחרונות:¹⁴

תשס"ח (2007/08)	תשס"ז (2006/07)	תשס"ו (2005/06)	תשס"ה (2004/05)	
168 (23+ בקשות בדיון)	155	140	70	הבקשות שאושרו
4	15(8) ¹⁵	15	לא נמסר	הבקשות שנדחו

כפי שמצוין בטבלה, עד כה אושר חינוך ביתי בשנת הלימודים תשס"ח (2007/08) ל-168 תלמידים, ובקשות בעניינם של 23 תלמידים נוספים נמצאות עדיין בדיון (סך כל הבקשות המאושרות והבקשות שבדיון – 181). ארבע בקשות שהוגשו לשנה זו לא אושרו. במחוז הצפון יש שלוש משפחות, עם עשרה ילדים, שאינן מוכנות – עקרונית – לבקש אישור מהמדינה. נוסף על התלמידים שאושר להם חינוך ביתי כמפורט לעיל יש למשרד החינוך מידע על משפחות בודדות בלבד שמנהיגות חינוך ביתי בלא אישור.

נתונים שהתקבלו על התפלגות הילדים במחוז חיפה ובמחוז הצפון שאושר בעבורם חינוך ביתי לפי גיל אינם מצביעים על מגמה חד-משמעית: במחוז הצפון המספר הגדול ביותר של ילדים שאושר בעבורם חינוך ביתי הוא בגיל גן-חובה וכיתה א', ואילו במחוז חיפה המספר הגדול ביותר של ילדים כאמור הוא דווקא בקרב תלמידי כיתה ז'.¹⁶

2.1.2. נתונים נוספים

משפחות החינוך הביתי בישראל אינן מאוגדות בארגון גג שאוסף נתונים על מספרן ועל מספר הילדים שבהן. עם זאת, האינטרנט הוא מוקד פעילות בתחום החינוך הביתי, ובין השאר אפשר למצוא ברשת רשימות ליצירת קשר עם משפחות נוספות שנותנות חינוך ביתי. שתיים מרשימות הקשר המרכזיות לנושא זה – "הרשימה הצהובה" ו"הרשימה הלבנה" – מנוהלות באתר האינטרנט "באופן טבעי", העוסק רבות בחינוך הביתי. הרשימה הצהובה היא רשימת קשר פתוחה שכל גולש יכול לעיין בה וליצור קשר עם אחרים המופיעים בה, ואילו הרשימה הלבנה היא חסויה ואין בה פרטים ליצירת קשר.

¹⁴ יש לציין כי בעבר פורסמו בכלי התקשורת נתונים על מספר קטן יותר של אישורים שניתנו להקניית חינוך ביתי בישראל (למשל לשנת תשס"ז פורסם כי ניתנו 115 אישורים בלבד). ראו: מירב לוי, "115 תלמידים לומדים השנה במסגרת חינוך ביתי", nfc-חינוך, 2 בינואר 2007.

¹⁵ נתון זה לא התקבל ממשרד החינוך אלא לקוח מידיעה שפורסמה בכלי התקשורת. המקור: שם.

¹⁶ ד"ר יהודית דנילוב, המינהל הפדגוגי במשרד החינוך, דואר אלקטרוני, 13 באוגוסט 2007.

לדברי הגבי יונת שרון, האחראית לניהול רשימות קשר אלה, ברשימה הלבנה נכללות כיום כ-285 משפחות מרחבי הארץ.¹⁷ על-פי רוב יש יותר מילד אחד במשפחות אלה, כך שמספר הילדים ברשימה זו הוא כמה מאות. עם זאת, ברשימות הקשר האמורות יש משפחות רבות עם ילדים שגילם מתחת לגיל לימוד חובה, ולכן ההשוואה לנתוני משרד החינוך אינה יכולה להיות מדויקת.

בקרב אנשי החינוך הביתי יש הטוענים כי גם ללא הילדים הקטנים יותר, שגילם מתחת לגיל לימוד חובה, מספר הילדים המקבלים בפועל חינוך ביתי גדול הרבה יותר מזה שידוע למשרד החינוך וניתן לו אישור רשמי. תגובת משרד החינוך על טענה זו היא כי בבדיקה שערך נמצא שמדובר בילדים מתחת לגיל לימוד חובה בלבד.¹⁸

2.2. נתונים על החינוך הביתי במדינות אחרות

מחקרים מצביעים על כך שמספר הילדים המתחנכים בבית בכמה מדינות הולך וגדל. בארה"ב, שבה כאמור המספר הגדול ביותר של ילדים המקבלים חינוך ביתי, גדל מספר הילדים המתחנכים בבית מכ-15,000 בשנות ה-80 לכ-250,000 בתחילת שנות ה-90.¹⁹ יש הערכות שונות על מספר התלמידים המקבלים כיום חינוך ביתי בארה"ב. על-פי הערכתו האחרונה של המרכז הלאומי לסטטיסטיקה של החינוך (NCES – National Center for Education Statistics) בנושא זה, אשר פורסמה בשנת 2006 והתבססה על סקר שערך המרכז בשנת 2003, מספרם הוא כ-1.1 מיליון.²⁰ על-פי הערכות אחרות מספרם גדול יותר, כ-1.35 מיליון,²¹ ויש הטוענים כי הוא מגיע לכ-2 מיליוני תלמידים או יותר.²²

מדי שנה יש בארה"ב גידול ניכר במספר התלמידים המקבלים חינוך ביתי. על-פי נתוני ה-NCES, בין שנת 1999 לשנת 2003 גדל מספר הלומדים בחינוך ביתי ב-29%. נוסף על כך, שיעורם של תלמידי החינוך הביתי מכלל התלמידים בארה"ב גדל מ-1.7% בשנת 1999 ל-2.2% בשנת 2003.²³ לדברי חוקרים אחרים, בשנים 2004–2006 התרחב החינוך הביתי בקצב הגדול ביותר מכל מסגרות החינוך – 7%–12% בשנה.²⁴ כאמור, יש עלייה במספר התלמידים המקבלים חינוך ביתי במדינות נוספות.²⁵ על-פי מחקרו של ד"ר ארי נוימן מאוניברסיטת בן-גוריון, בשנת 2003 הוערך מספר תלמידי החינוך הביתי באנגליה ב-50,000 (לעומת 10,000 בשנת 1994 ו-25,000 בשנת 1997), שהם כ-1% מכלל הילדים בגיל לימוד חובה. בשנת

¹⁷ הגבי יונת שרון, שיחת טלפון, 7 באוגוסט 2007.

¹⁸ ד"ר יהודית דנילוב, המינהל הפדגוגי במשרד החינוך, דואר אלקטרוני, 12 באוגוסט 2007.

¹⁹ Patricia M. Lines, Homeschoolers: Estimating Numbers and Growth, National Institute on Student Achievement, Curriculum, and Assessment, Office of Educational Research and Improvement, U.S. Department of Education, 1999.

²⁰ National Center for Education Statistics (NCES), Homeschooling in the United States: 2003 – Statistical Analysis Report, February 2006.

²¹ Bruce S. Cooper and John Sureau, "The Politics of Homeschooling: New Developments, New Challenges", Educational Policy vol. 21, no. 1, 2007, pp. 110–131.

²² Brian D. Ray, National Home Education Research Institute (NHERI), Research Facts on Homeschooling, July 2006.

²³ National Center for Education Statistics (NCES), Homeschooling in the United States: 2003 – Statistical Analysis Report, February 2006.

²⁴ Brian D. Ray, National Home Education Research Institute (NHERI), Research Facts on Homeschooling, July 2006.

²⁵ ש.ם.

1997 הוערך מספר התלמידים בחינוך הביתי בקנדה בכ-30,000, באוסטרליה בכ-60,000 ובניו-זילנד ב-7,000 (בשתי המדינות האחרונות שיעורם דומה לשיעורם באנגליה, כ-1% מכלל הילדים בגיל לימוד חובה) – הערכות המלמדות על עלייה ניכרת לעומת שנים קודמות.²⁶

3. המצב בישראל – מדיניות משרד החינוך

עמדתו של משרד החינוך היום (כמו בעבר) היא כי מקומם של תלמידים בגיל חינוך חובה הוא במסגרות הלימוד הממוסדות, וכי על רשויות החינוך לעשות את כל האפשר כדי להתאים מסגרת לימודים הולמת לכל תלמיד. עם זאת, כיום משרד החינוך מכיר ב"זכותם של הורים לבקש אישור לחינוך ביתי".²⁷

התשתית החוקית שעמדת משרד החינוך מבוססת עליה היא בראש ובראשונה חוק לימוד חובה, התש"ט-1949, אשר קובע את החובה החוקית של ההורים לשלוח את ילדיהם ללימודים סדירים במוסד חינוך מוכר. בהמשך לכך, חוק הפיקוח על בתי-ספר, התשכ"ט-1969, אוסר פתיחת מוסד חינוכי שלומדים בו עשרה ילדים או יותר בלא רשיון ממשרד החינוך. הורה שאינו שולח את ילדו למוסד חינוכי שבפיקוח משרד החינוך בהתאם לחוק הפיקוח נחשף לסנקציות פליליות לפי סעיף 4 בחוק לימוד חובה.

לכלל זה קבוע בסעיף 5(ב) בחוק לימוד חובה חריג שלפיו שר החינוך מוסמך לפטור את הוריו של ילד מסוים מן החובה לשלוח את ילדם לבית-הספר, אם הציגו טעמים מיוחדים לכך וניתן לילד חינוך פרטי שיטתי המניח את דעתו של השר, או כאשר הילד אינו מסוגל ללמוד באופן סדיר במוסד חינוך מוכר.

מתוקף סמכות זו משרד החינוך נותן מאז שנות ה-80 פטורים בודדים, לכמה משפחות המבקשות לחנך את ילדיהן חינוך ביתי. בשנת 1994 הוקמה לראשונה ועדה מטעם משרד החינוך לבחינת סוגיית החינוך הביתי, בראשות יו"ר המזכירות הפדגוגית דאז, פרופסור דוד גורדון (ז"ל). הוועדה המליצה כי בקשת ההורים תהיה מבוססת על תפיסת עולם מגובשת וייכללו בה נימוקים וכן תוכנית לימודים מוצעת, וכי בקשה זו תישקל בוועדה בת שלושה חברים שתהיה רשאית לערוך ביקורי בית ולראיין את הילדים גם שלא בנוכחות הוריהם. הוועדה המליצה גם לאשר חינוך ביתי למשך שנה אחת בלבד. ככלל, עמדת הוועדה היתה כי יש לעצב מדיניות רשמית שיוגדרו בה כללים וקריטריונים לאישור חינוך ביתי, וכי "בשלב הנוכחי" (כלומר במועד פרסום מסקנותיה), כאשר תופעת החינוך הביתי היא עדיין בחיתוליה, אין להמליץ על תהליך חקיקה או על עריכת שינויים בתקנות לצורך יישום המלצותיה (בניגוד למה שנכתב בעתירה שהוגשה לאחרונה לבג"ץ. פירוט על עתירה זו ראו בפרקים 4 ו-6).²⁸

בשנת 2002 הוקמה במשרד החינוך ועדה נוספת לבחינת נושא החינוך הביתי, בראשות סגנית מנכ"ל המשרד דאז, ד"ר אילנה זיילר. מסקנותיה של ועדה זו פורסמו בחוזר המנכ"ל הראשון בנושא החינוך

²⁶ ארי נוימן, חינוך מן הבית בישראל, תקציר עבודת דוקטורט אשר הוגשה במחלקה לחינוך באוניברסיטת בן-גוריון (בהנחיית ד"ר רוני אבירם), התקבל בדואר אלקטרוני, 8 באוגוסט 2007.

²⁷ ד"ר יהודית דנילוב, המינהל הפדגוגי במשרד החינוך, מכתב, 8 באוגוסט 2007.

²⁸ הוועדה לבדיקת שאלת החינוך הביתי (בראשות פרופסור דוד גורדון), המלצות ביניים, אושרו על-ידי שר החינוך לשעבר אמנון רובינשטיין בדצמבר 1995.

הוועדה המליצה על כללים זמניים (לשנה אחת), שרק לאחר ההתנסות בהם תיקבע מדיניות כללית קבועה.

הביתי, באוקטובר 2002.²⁹ בשנת 2006 כונסה ועדה מייעצת חדשה, ובעקבות עבודתה פורסם באפריל אותה שנה חוזר מנכ"ל מעודכן, שהוראותיו תקפות כיום.³⁰

בחוזר המנכ"ל משנת 2006 מפורטים התנאים לאישור חינוך ביתי,³¹ ועל-פיו חינוך ביתי יאושר "רק במקרים שבהם אפשר להוכיח מעל לכל ספק שהבקשה נגזרת מתפיסת עולם מגובשת השוללת חינוך במסגרת ממוסדת כלשהי, או שקיימות נסיבות יוצאות דופן, מיוחדות וחריגות ביותר, שבעטיין ההורים מבקשים שילדם לא ילמד במוסד חינוך מוכר". כמו כן, על הילד שבעבורו הוגשה הבקשה לקבל "חינוך שיטתי המניח את דעת השר או מי שאוצלה לו הסמכות לאשר בקשות אלה".³² על-פי החוזר, הורים המבקשים להקנות לילדם חינוך ביתי יפנו אל מנהל המחוז במועד הרישום הרשמי בבקשה מנומקת בכתב לקבלת פטור מחוק לימוד חובה ורשות למתן חינוך ביתי. במקביל על ההורים לרשום את ילדיהם למוסד חינוכי שבו הילדים אמורים ללמוד ולציין כי הגישו בקשה לפטור מחוק לימוד חובה ולאישור חינוך ביתי. על ההורים לצרף לבקשה לאישור חינוך ביתי את פירוט הנושאים שהילד ילמד בביתו, את פירוט התוצרים שמהם יהיה אפשר ללמוד כי הלמידה אכן מתרחשת ואת פירוט האחראים להוראה.

במחוז שבו תוגש בקשה לאישור חינוך ביתי ימנה מנהל המחוז ועדה מחוזית לנושא זה, שייכללו בה מנהל המחוז או נציגו (וכן המפקח על החינוך הדתי אם מדובר בתלמיד שהיה אמור ללמוד בבית-ספר דתי), מפקח כולל שמינה מנהל המחוז כרפרנט לחינוך ביתי, מנהל או סגן מנהל בית-ספר, פסיכולוג חינוכי או יועץ, הממונה על הביקור הסדיר, נציג הרשות המקומית וכן חברים נוספים על-פי החלטת מנהל המחוז. **תפקיד הוועדה המחוזית הוא לוודא שהילד עתיד לקבל חינוך ראוי שיאפשר לו תפקוד אישי וחברתי נורמטיבי גם בבגרותו.**

על הוועדה המחוזית לקיים פגישת הכנה, בנוכחות כל החברים, לצורך דיון במסמכים שהגישו ההורים ואישור ראשוני של תוכנית הלימודים שהציעו. לאחר דיון זה יערוך המפקח הכולל (בצירוף חברים נוספים על-פי שיקול דעתו) ביקור בבית הילד או במקום שבו יוקנה החינוך הביתי, כדי לוודא שמתקיימים בו התנאים המאפשרים עמידה בתוכנית המוצעת. בעקבות הביקור תגבש הוועדה המלצה אם לאשר את החינוך הביתי או לדחות את הבקשה. המלצה לאישור תלווה בלוח זמנים למעקב תקופתי ולבדיקת תוצרי הלמידה. הוועדה תעביר את המלצותיה המנומקות למנכ"ל, שהשר אצל לו את הסמכות לאשר או לדחות את הבקשה.

המפקח על בית-הספר שבו היה הילד אמור ללמוד אחראי למעקב אחר יישום תנאי האישור, והוא מי שמדווח לוועדה המחוזית על כך. לדברי ד"ר יהודית דנילוב מהמינהל הפדגוגי במשרד החינוך, מפקח שיש באזורו ילדים שאושר להם חינוך ביתי מתייחס למעקב אחר לימודיהם כאילו היה מקום לימודים בית-ספר נוסף באזור הפיקוח שלו. שם המפקח האחראי למעקב מצוין על הטופס האחיד לאישור חינוך ביתי, וכמוהו גם התנאים שעל ההורים לעמוד בהם (כגון השתתפות הילד בפעילויות מסוימות של בית-הספר שבו היה אמור ללמוד) – אם קבעה הוועדה תנאים כאלה.

²⁹ חוזר מנכ"ל תשס"ב/2(א), חינוך ביתי – נהלים, 1 באוקטובר 2002.

³⁰ בג"ץ 6672/07, אלכסנדר זינגרד ואחרים נגד משרד החינוך, עתירה למתן צו על-תנאי ובקשה למתן צו ביניים, הוגשה ב-1 באוגוסט 2007.

³¹ חוזר מנכ"ל תשס"ו/8(א), חינוך ביתי – נהלים, 2 באפריל 2006.

³² ד"ר יהודית דנילוב, המינהל הפדגוגי במשרד החינוך, מכתב, 8 באוגוסט 2007.

כאמור, על-פי ההנחיות בחוזר המנכ"ל, אישור להקנות חינוך ביתי ניתן לשנה אחת בלבד, והורים המבקשים להאריך את תוקפו נדרשים לפנות שוב אל הוועדה המחוזית ולהגיש את בקשתם.

לדברי ד"ר דנילו, הנוהל הנוכחי מבוסס על ניסיון רב שנצבר במשרד החינוך מאז פרסום חוזר המנכ"ל הראשון בנושא זה, בשנת 2002, ונועד בין השאר להביא לאחידות בהתנהלות כל המחוזות בכל הקשור לאישור חינוך ביתי. השינויים המהותיים שחלו בין חוזרי המנכ"ל הם אלה:

□ ביטול חובת ההשתתפות של ילדים שאושר להם חינוך ביתי במבחני המיצ"ב או במבחנים אחרים, ובלבד שהמפקח השתכנע כי הם מקבלים חינוך ראוי בהתאם לתוכנית שההורים הציעו והוועדה אישרה;

□ ביטול ההוראה לקיים שיחה אישית עם ילד שאושר בעבורו חינוך ביתי שלא בנוכחות ההורים;

□ הבהרה כי חינוך ביתי הוא שם כולל ואינו מחייב שהלימודים יתקיימו בבית ההורים דווקא או על-ידי אחד מההורים, ובלבד שמדובר בילדי משפחה אחת ולא בהתארגנות של קבוצות הורים להעניק לילדיהם חינוך מעין-פרטי.

לדברי ד"ר דנילו, עדכון הנהל נעשה על בסיס תגובות של הורים ושל אנשי חינוך העוסקים בנושא בפועל, היוועצות באנשי אקדמיה, סקירת ספרות, ניתוח המצב במדינות שונות בעולם ומסקנות מיום עיון שקיימה הוועדה המיוחדת שעסקה בנושא בהשתתפות גורמים הנוגעים בדבר. יש לציין כי דברים אלה אינם עולים בקנה אחד עם טענותיהם של אנשי חינוך ביתי בדבר חוסר התמצאות של נציגי משרד החינוך בנושא, שיפורטו בהמשך.

לדברי ד"ר דנילו, כיוון שהנתונים מלמדים כי היקף החינוך הביתי בישראל קטן יחסית, משרד החינוך אינו רואה כיום צורך להגביל את התופעה או לאסור אותה, ומנגד – לאור עמדתו בסוגיה זו – הוא גם אינו רואה מקום לעודד אותה.³³

4. טענות המצדדים בחינוך ביתי בישראל

המצדדים בחינוך הביתי בישראל, ובראשם הורים המקנים לילדיהם חינוך ביתי, מותחים ביקורת על מדיניות משרד החינוך בנושא זה. להלן שתיים מהטענות המרכזיות:

• נוהלי משרד החינוך בנושא החינוך הביתי אינם עולים בקנה אחד עם יסודותיו הרעיוניים ואף אינם חוקיים³⁴

רבים מההורים המקנים לילדיהם חינוך ביתי טוענים כי נוהלי משרד החינוך המפורטים בחוזרי המנכ"ל אינם עולים בקנה אחד עם יסודותיו הרעיוניים של החינוך הביתי, ולכן יש לשנותם. שורשיה של טענה זו טמונים במחלוקת העקרונית שבין גישת משרד החינוך, המושתתת על החוקים הקיימים, ולפיה המדינה היא הגורם האחראי והמוסמך לחינוך הילדים, ובין גישת החינוך הביתי, הרואה במשפחה "מסגרת קבוצתית טבעית, יחידה אורגנית"

³³ ד"ר יהודית דנילו, המינהל הפדגוגי במשרד החינוך, מכתב, 8 באוגוסט 2007.

³⁴ טענה זו מתוארת בהרחבה בבג"ץ 6672/07, אלכסנדר זינגרד ואחרים נגד משרד החינוך, עתירה למתן צו על-תנאי ובקשה למתן צו ביניים, הוגשה ב-1 באוגוסט 2007.

שהמדינה מתערבת בענייניה (ולא להיפך – כאילו ההורים הם שמתערבים ב"חינוך של המדינה").

בהמשך לכך טוענים אנשי החינוך הביתי כי כשמדובר בחינוך ביתי חופשי (Unschooling), נוהלי משרד החינוך – שבמסגרתם ההורים נדרשים להבטיח את קיומם של סממנים שונים שמקורם בחינוך הציבורי (כגון התאמה לתוכנית הלימודים בבית-הספר ופירוט תוצרים צפויים) – מרוקנים את דרך החינוך הזאת מכל תוכן.

טענה זו הועלתה לאחרונה בהרחבה במסגרת עתירה לבג"ץ שהגישו 99 עותרים מקרב משפחות החינוך הביתי נגד משרד החינוך. בעתירה התבקש בית-המשפט להכריז כי נוהלי משרד החינוך בנושא החינוך הביתי, המסתמכים על סעיף 5(ב) בחוק לימוד חובה, אינם חוקיים. יריעתו של מסמך זה קצרה מלפרט את כל נימוקי העתירה, מה גם שהעתירה עודנה תלויה ועומדת וההליך המשפטי בעניינה רק החל, אולם אפשר לציין כי העותרים מדגישים את הצורך בהסדרת החינוך הביתי בישראל באמצעות הליך חקיקתי אשר יובאו בו בחשבון מכלול השיקולים, הערכים, העמדות והמחקרים בנושא ואשר יחליף את הנהלים שקבע משרד החינוך בחוזרי המנכ"ל.

מדיון בנושא העתירה שהתקיים באחד הפורומים באתר האינטרנט "באופן טבעי" עולה כי העתירה נועדה לגרום למשרד החינוך להיכנס להידברות עם משפחות החינוך הביתי בארץ במסגרת מהלך חקיקה להסדרת החינוך הביתי. חקיקה זו, שתהיה תיקון לחוק לימוד חובה, "צריכה להיעשות בהתאם לחוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו, ולעגן את ריבונות ההורים על חינוך ילדיהם".³⁵ לדברי מר רועי שרון, אב בחינוך ביתי הכותב באתר, העתירה לבג"ץ הוגשה לאחר שמוצו ניסיונות ההידברות עם משרד החינוך. גם בעתירה עצמה מפורטות פניות של הורים אל הנהלת משרד החינוך בכוונה לבוא בדברים בנושא החינוך הביתי, שלטענת העותרים לא זכו למענה ענייני.

• רשויות החינוך אינן מכירות די הצורך את נושא החינוך הביתי

בקרב התומכים בחינוך הביתי בישראל רווחת התחושה שבעלי התפקידים ברשויות החינוך הממלכתיות והמקומיות אינם מכירים די הצורך את הבסיס התיאורטי והרעיוני של החינוך הביתי וגם לא את הידע המקצועי ואת המחקרים בנושא זה בארץ ובעולם. על-פי טענה זו, חוסר ההתמצאות בנושא הוא שהביא לקביעת הנהלים הקיימים, המתאימים ללמידה בבתי-הספר אך לא לדרכי למידה אחרות, המקובלות בחינוך הביתי. במישור המקומי הדבר גורם למאבקים עם המשפחות ולאיומים תכופים בתביעות.

הטענה היא כי חוסר ההתמצאות בנושא מתבטא בין השאר בכך שהנחות יסוד בדבר פגיעה בכישוריהם החברתיים של ילדים המתחנכים בבית או בדבר קושי שלהם להתקבל בהמשך חייהם למוסדות להשכלה גבוהה עדיין מקובלות על הגורמים המקצועיים, חרף מחקרים רבים שסותרים אותן (או לכל הפחות מעמידים אותן בספק).

לדברי הגב' יונת שרון, אם בחינוך הביתי הכותבת בנושא זה באתרי אינטרנט שונים, יש לחתור לכך שהטיפול בחינוך הביתי – החל בחקיקה וכלה בבעלי התפקידים במישור הארצי והמקומי –

³⁵ אתר האינטרנט "באופן טבעי", מדור חינוך ביתי, www.beofen-tv.co.il, כניסה: 1 באוגוסט 2007.

ייעשה כולו בידי אנשים שהוכשרו בתחום. לדבריה, בהכשרה זו יש לכלול התמצאות בידע המחקרי ותצפית מעשית לאורך זמן במשפחות המקנות חינוך ביתי.

מבחינה מעשית הגב' שרון מציעה שהטיפול בחינוך הביתי ירוכז ביחידה ארצית שתהיה מופקדת עליו (במקום ביזורו בוועדות מחוזיות רבות ובין מאות קציני ביקור סדיר). הגב' שרון מציעה עוד כי רישום הילדים ללימודים ייעשה ביחידה הארצית שתוקם, ולא בבית-הספר שבו היה הילד אמור ללמוד, כדי למנוע עימותים בין מנהלי בתי-הספר ובין הורים הבוחרים בחינוך הביתי. המקור התקציבי לפעולתה של יחידה זו יהיה התקציב שיקבל משרד החינוך בעבור הילדים הרשומים בה (במקום התקציב בעבור ילדים הרשומים בבית-הספר). נוסף על כך יחידה זו תהיה אחראית לקיום קשר שוטף עם משפחות החינוך הביתי (אך לשם כך עליה להיות גדולה יותר), שייכללו בו הפניית ההורים לחומרי לימוד מומלצים, עידוד יצירת קשרים חברתיים בין ילדי משפחות החינוך הביתי וקישור בין המשפחות ובין בתי-הספר ומערכת החינוך הבלתי-פורמלי לצורך שיתוף פעולה.³⁶

5. הסדרת החינוך הביתי בעולם

קשה לקבל תמונת מצב מלאה ועדכנית בנושא הסדרת החינוך הביתי ויחסן בפועל של רשויות השלטון לחינוך הביתי במדינות שונות בעולם (פרט לארה"ב), הן בשל טבעו המשפחתי והבלתי-ממוסד של החינוך הביתי והן משום שמוסדות המחקר הממלכתיים והארגונים הבין-לאומיים הגדולים אינם מרבים לעסוק בנושא זה. מידע רב עליו מופץ באינטרנט, בעיקר בידי ארגונים של הורים בחינוך הביתי ושל תומכים בו, אולם לא תמיד אפשר לאמת את המידע הזה באמצעות מקורות חלופיים. להלן הממצאים בכמה מהמקורות הבולטים בנושא:

במסמך שפרסם ארגון ה-OECD בשנת 2006 צוין כי הרחבת אפשרות הבחירה של ההורים בתחום החינוך, כמענה לדרישותיהם, היא תופעה גוברת במדינות הארגון. על-פי מסמך זה, יש מדינות שפועלות כיום להרחבת חופש הבחירה של ההורים בתחום החינוך ולהרחבת המידע העומד לרשותם בבחירה זו, ובמדינות אלה ננקטים צעדים להרחבת האפשרויות החינוכיות שמתוכן ההורים יכולים לבחור, ובהן גם חינוך ביתי.³⁷

לפי מסמך ה-OECD, החינוך הביתי בארה"ב, שבה מספר הילדים המתחנכים בבית הוא הגדול ביותר, הוא זכות חוקית בכל 50 המדינות. ב-13 ממדינות ארה"ב הדרישה היחידה מהורים המבקשים להקנות לילדיהם חינוך ביתי היא שיוודיעו לרשויות כי בכוונתם לעשות זאת, ואילו ב-28 מדינות אחרות תלמידי החינוך הביתי נדרשים לעבור הליך הערכה – בין במבחני הישגים סטנדרטיים ובין בתיעוד אחר של עבודתם.

במסמך ה-OECD נסקר המצב בכמה מדינות נוספות, ולפיו: **בדנמרק יש חובת לימודים, אך לא בהכרח בבית-ספר (כלומר אפשר לקיים חובה זו בחינוך ביתי).** עם זאת, חובה על הורים הבוחרים בחינוך ביתי לוודא כי ילדיהם מקבלים "חינוך שאינו נופל מזה הניתן בבתי-הספר הציבוריים". גם **בפינלנד** אין חובת

³⁶ הגב' יונת שרון, דואר אלקטרוני, 9 באוגוסט 2007.

³⁷ OECD, "Schooling for Tomorrow: Demand-Sensitive Schooling? Evidence and Issues", Chapter 3 – Parental Choice and Diversity of Provision, Education & Skills, vol. 2006, no. 15, pp. 64–91.

לימוד בבית-ספר, אבל שם האחריות לוודא כי ילדי החינוך הביתיים מתקדמים בלימודיהם מוטלת על הרשות המקומית. הן בדנמרק והן בפינלנד מספר הלומדים בחינוך ביתי עודנו מצומצם.

בבריטניה אין חובה ללמד על-פי תוכנית הלימודים הממלכתית או במסגרת שעות הלימודים הנהוגות בבית-הספר. נוסף על כך, הורים הבוחרים בחינוך ביתי אינם חייבים להיות בעלי הכשרה בתחום ההוראה. אשר להודעה לרשויות על הבחירה בחינוך ביתי – חובה על ההורים להודיע לרשויות רק במקרה אם ילדם למד בבית-ספר לפני לימודיו בחינוך הביתי, וההודעה נעשית בפנייה בכתב למנהל בית-הספר. בכל מקרה, על רשות החינוך המקומית מוטלת החובה להבטיח כי ההורים הבוחרים בחינוך הביתי מקנים לילדיהם "חינוך הולם".

כמה מדינות במרכז אירופה ובמזרחה (שגם בהן מספר הלומדים בחינוך הביתי כיום אינו גדול) **מדגישות בשנים האחרונות את אחריות בית-הספר בכלל ומנהל בית-הספר בפרט לחינוך הביתי**. בפולין, למשל, הורים המבקשים לבחור בחינוך ביתי נדרשים לפנות אל מנהל בית-הספר הציבורי שהילד היה אמור ללמוד בו כדי שיאשר את הבקשה ויפרט את הדרישות מההורים ואת האופן שבו תוערך התקדמות הילד בלימודיו. **בהונגריה יש זכות חוקית לקיים את חובת הלימוד בחינוך ביתי**, והיא מותנית בפניית ההורים אל מנהל בית-הספר שבו הילד אמור להירשם בבקשה מנומקת שבה ינמקו את בקשתם ויפרטו את האופן שבו יובטחו לילד תנאי למידה הולמים.³⁸

מקור רשמי נוסף למידע על החינוך הביתי הוא הסקירות שמפרסמת רשת המידע של נציבות האיחוד האירופי בנושאי חינוך (Eurydice). מסקירות אלה עולה כי גם **בצ'כיה** הואצלה הסמכות לאשר חינוך ביתי למנהל בית-הספר שבו היה הילד אמור להיות רשום, לאחר הגשת בקשה בכתב מההורים. עם זאת, אישור כזה יכול להינתן רק לתלמידי השלב הראשון של החינוך היסודי (המקביל לכיתות א–ה' בישראל).³⁹ עוד עולה מהסקירות כי **בסלובניה יש חובת לימוד**, אולם ההורים רשאים לבחור כי ילדיהם ילמדו בבית-ספר ציבורי, בבית-ספר פרטי או בחינוך ביתי.⁴⁰ המצב הנהוג בפורטוגל דומה למדי למצב בישראל – יש אפשרות לקבל אישור לחינוך פרטי או לחינוך ביתי "במקרים מיוחדים", ועל ההורה או על האדם המקנה חינוך זה להיות אדם שהוכשר לכך (לא ניתן פירוט מהי ההכשרה הנדרשת). כמו כן, על תלמידי החינוך הביתי להיות רשומים בבית-ספר רשמי, ללמוד על-פי תוכניות הלימודים הנהוגות בו ולהיבחן במבחנים הארציים בסיום כל סמסטר לימודים.⁴¹

ממחקרים נוספים עולה כי בנורבגיה החוק מתיר לחנך את הילדים בבתי-ספר ציבוריים, בבתי-ספר פרטיים או בחינוך ביתי. לרשויות יש זכות לפקח על תוכנית הלימודים של המחנכים בחינוך ביתי והן אינן מזכות אותם בתמיכה כלכלית כלשהי. במדינות של אוסטרליה נחקקו חוקים המתירים להורים

³⁸ עקב טענות שהועלו בעבר על שימוש שעשו מנהלי בתי-ספר באפשרות החינוך הביתי לצורך הוצאת תלמידים "בעייתיים" או בלתי רצויים ממוסדם (הטענות התייחסו בעיקר לתלמידים ממוצא צועני), נוסף לחוק סעיף המבטיח כי אפשרות זו לא תשמש לאפליית תלמידים.

³⁹ European Commission, Eurybase – The Information Database on Education Systems in Europe, The Education System in the Czech Republic, 2005/06.

⁴⁰ European Commission, National summary sheets on education systems in Europe and ongoing reforms – Slovenia, April 2007.

⁴¹ European Commission, Eurybase – The Information Database on Education Systems in Europe, The Education System in Portugal, 2005/06

לחנך את ילדיהם חינוך ביתי בתנאי שיעמדו בדרישות מינימליות כגון סביבה מתאימה ללמידה, בניית תוכנית לימודים, תיעוד תהליך הלמידה ועוד.⁴²

נוסף על מקורות המידע שזכרו לעיל, כמה מאמרים אקדמיים שפורסמו בשנים האחרונות עוסקים גם הם בסוגיית הסדרתו של החינוך הביתי בכמה מדינות לעומת המצב המתקיים בהן בפועל. עם זאת, גם במאמרים אלה לא נמצאה סקירה מלאה, שיטתית ומעודכנת של הנושא. כך, למשל, בעבודת המחקר של ד"ר ארי נוימן מאוניברסיטת בן-גוריון בנושא "החינוך מן הבית בישראל", מצוין כי בספרות ובאינטרנט "מוזכרות רק מדינות בודדות שידוע כי יש בהן התייחסות לעניין החינוך מן הבית באופן כלשהו בחוק החינוך".⁴³ בין המדינות הנזכרות: ארה"ב, אנגליה, אוסטרליה, קנדה, הולנד, יפן ודנמרק.

אף שהמידע בנושא החינוך הביתי אינו מלא, ד"ר נוימן מציין כי **בד בבד עם הגידול במספר המתחנכים בבית ניכרת בשנים האחרונות מגמה של שינוי והרחבה של חוקי חינוך חובה בכמה מדינות כך שחינוך ביתי ייכלל בהם כאפשרות חוקית. שינוי כזה נעשה למשל בארה"ב, באנגליה, בשבדיה, בבלגיה ובדנמרק. לצד זה יש מדינות באירופה, דוגמת יוון, הולנד, גרמניה וספרד, שגם כיום מתירות חינוך ביתי רק במקרים נדירים ביותר.**⁴⁴

ממאמר נוסף השופך אור על המתרחש בשנים האחרונות בתחום הסדרת החינוך הביתי במדינות אירופה עולה כי **לצד המדינות שהרחיבו את חוקי החינוך יש גם מדינות שצמצמו בחוקי החינוך שלהן את החופש להקנות חינוך ביתי.**⁴⁵

בצרפת, למשל, התקבל בשנת 1998 שינוי בחוק שמגביל מאוד את האפשרות לתת חינוך ביתי. קודם לקבלת שינוי זה היה החינוך הביתי זכות חוקית בצרפת. התנאי היחיד כמעט היה עמידת הילד במבחני קריאה, כתיבה וחשבון שנערכו בשלושה מועדים (גיל שמונה, גיל עשר וגיל 12), בלא הגבלה על מקום עריכת המבחנים. להורים ניתן החופש לבחור את אופן החינוך הביתי בהתאם לצרכיו של הילד ובהתאם לפילוסופיה החינוכית שעמה הזדהו. הדיון בהצעה לשנות את החוק נערך על רקע נתונים מדאיגים על נשירה גוברת מהלימודים ועל רקע סערה תקשורתית שהתחוללה סביב הזכות לחינוך של ילדים הגדלים במסגרת פתוחות שונות.

בשינוי החוק שהתקבל בשנת 1998 נכללה שורה ארוכה של תנאים מגבילים שמשפחות החינוך הביתי נדרשות לעמוד בהם. ממועד כניסת השינוי לתוקף החוק מחייב רישום ילדים המתחנכים בבית במשרדי הרשות המקומית והסכמת ההורים לביקורי בית של מפקחים פדגוגיים, עובדים סוציאליים ופסיכולוגים. העונש על אי-מילוי תנאים אלה הוא קנס כספי גבוה או אף מאסר. נוסף על כך, בתיקון לחוק נקבעו ופורטו תחומי הלימוד שילד המתחנך בבית חייב ללמוד. הדרכים להעריך את התקדמות הילד בלימודיו והמקום שבו ייעשו הערכות אלה נמסרו להכרעתו הבלעדית של המפקח הממונה. כן נקבע כי בגיל 16 הישגיו של הילד המתחנך בבית חייבים להיות דומים להישגי התלמידים הלומדים בבתי-הספר (מנוסח החוק משתמע, אף כי לא נאמר במפורש, כי הציפייה מילדי החינוך הביתי היא שיגיעו

⁴² ממצאי מחקרים אלה הם מתוך: ארי נוימן, חינוך מן הבית בישראל, מחקר לשם מילוי חלקי של הדרישות לקבלת תואר דוקטור לפילוסופיה (בהדרכת ד"ר רוני אבירם), אוניברסיטת בן-גוריון, נובמבר 2003.

⁴³ ארי נוימן, שם.

⁴⁴ שם.

⁴⁵ Amanda Petrie, "Home Education in Europe and the Implementation of Changes to the Law", *International Review of Education*, vol. 47, No. 5, 2001, pp. 477–500.

להישג ממוצע או למעלה מכך, אף שבקרב תלמידי בתי-הספר יש גם תלמידים רבים שהישגיהם נמוכים מהממוצע).

בסיכום סקירת המצב הנוכחי בצרפת כותבת המאמר מציינת כי אף שמבחינה חוקית החינוך הביתי עודנו מותר בצרפת, הרי חופש הבחירה של ההורים להקנות חינוך זה לילדיהם הוגבל הגבלה חמורה, ולמעשה חינוך ביתי בצרפת הוא חוקי כיום רק אם הוא מחקה את החינוך בבית-הספר. הכותבת מותחת ביקורת קשה על המחוקקים בצרפת, אשר נתנו את ידם לקבלת השינוי בחוק בלי לדרוש כי ייערך מחקר מעמיק בנושא החינוך הביתי בצרפת ובלי להביא בחשבון את הממצאים הרלוונטיים העולים ממחקרים שנערכו במדינות אחרות.

6. נקודות נוספות לדיון

• הסדרת החינוך הביתי בחקיקה ראשית

נושא הסדרת החינוך הביתי בחקיקה הוא אחד ממוקדי הדיון במדיניות הרצויה בתחום זה. כפי שאפשר לראות בחלק האחרון של הסקירה המשווה שלעיל, הניסיון שנצבר במדינות אחרות אינו מבטיח שהסדרת הנושא בחקיקה תתאים לציפיות של משפחות החינוך הביתי, וכפי שהניסיון בצרפת מלמד, היא אף עשויה להגביל את חופש הפעולה שלהן. מדיונים בפורומים שונים באינטרנט העוסקים בחינוך ביתי עולה כי גם בקרב אנשי החינוך הביתי יש מחלוקת בשאלה אם הסדרת החינוך הביתי עשויה רק לשפר את המצב או שמא היא עלולה גם להרע אותו.⁴⁶

בהקשר זה יצוין כי אחת מהמלצותיה של ועדת-דברת בתחום שינוי המצב המשפטי בחינוך עסקה בחינוך הביתי, ונאמר בה כי "מומלץ לקבוע בחקיקה ראשית מנגנון לחינוך ביתי, ובתוך כך לקבוע כי חינוך ביתי מותר, אך הוא אינו זוכה למימון המדינה, הוא אינו חלק מהחינוך הציבורי והוא יהיה נתון לפיקוח הדוק בהרבה מהקיים כיום".⁴⁷ במשרד החינוך אין כיום כוונה ליזום מהלך להסדרת החינוך הביתי בחקיקה.⁴⁸

רונלד מייהן, מההוגים החשובים בתחום החינוך הביתי, מצא כבר בעבר כי החוק מתייחס לחינוך הביתי רק במקומות שבהם לחץ חברתי ותנועות פעילות מקדמים זאת. כאמור, בישראל הנושא מונח כיום לפתחו של בג"ץ, והעתירה שהגישו הורים בחינוך הביתי נוגעת בו ישירות.

• העמקת המחקר ואיסוף הידע בכל הקשור לחינוך הביתי בישראל

האיסוף השיטתי של נתונים וניתוח המידע בנושא החינוך הביתי בישראל לוקים בחסר. הכוונה היא לא רק להצגת המספר המדויק של תלמידים המתחנכים בבית, אלא לבחינה מעמיקה וארוכת טווח של מאפייני חינוך זה בישראל (למשל דפוסי מעבר מחינוך בית-ספרי לחינוך ביתי ולהיפך).

⁴⁶ מחלוקת זו קשורה גם לדיון הרחב יותר בשאלת ראיית החינוך הביתי כתנועה חברתית או לחלופין כבחירה ברמה האישית והפרטית בלבד.

⁴⁷ כוח המשימה הלאומי לקידום החינוך בישראל (ועדת-דברת), התוכנית הלאומית לחינוך, ינואר 2005.

⁴⁸ ד"ר יהודית דנילוב, המינהל הפדגוגי במשרד החינוך, שיחת טלפון, 13 באוגוסט 2007.

יש לציין כי המסקנה העיקרית באחד המחקרים המעמיקים הבודדים שנערכו בתחום החינוך הביתי בישראל (העבודה לשם קבלת תואר דוקטור של ארי נוימן בהנחיית ד"ר רוני אבירם) היא שהמחנכים חינוך ביתי מייצגים מגמה חברתית הולכת וגדלה של חוסר מוכנות לחיות עם אי-נחת מהפער הגדול בין המצוי והרצוי בתחום החינוך. לפיכך יש לראות את התופעה לא כגחמה של קבוצת תמהונים, אלא כ"סמן קיצוני אך לגיטימי למהלכים רציונליים של אנשים רציונליים אשר מכירים בפער הגדול בין תפיסת הלמידה הרצויה ובין המציאות בבתי-הספר ובחורים שלא להתעלם מן הפער הזה אלא לחפש אלטרנטיבות".⁴⁹

מחקר נוסף שערכו ד"ר ארי נוימן וד"ר רוני אבירם מהמרכז לעתידנות בחינוך באוניברסיטת בן-גוריון הצביע על כך שהבחירה בחינוך ביתי מייצגת לא רק גישה פדגוגית המדגישה את מעורבות ההורים בחינוך, אלא משקפת גם תופעה כוללת הקשורה לשינוי מהותי בסגנון החיים של הבוחרים בו. שינוי זה עשוי להתבטא באחריות רבה יותר למתרחש בחיי המשפחה ובחיי האישיים של כל אחד מחבריה או ביתר גמישות בכל הקשור ל"התפתחות הטבעית" בדרך החיים של המשפחה ושל חבריה.⁵⁰

מסקנות המחקרים המצביעות על קשר בין בחירה בחינוך ביתי ובין תהליכים חברתיים מהותיים מחזקות את הצורך בהעמקת המחקר בתחום. בהעדר יוזמה לקידום מחקר כזה מצד רשויות המדינה, ייתכן שכדי לקדם את מטרותיה על קהילת החינוך הביתי עצמה ליזום סדרה של מחקרים מוגדרים אשר יסייעו לה הן בניתוח מאפייני הפעולה שלה ושל חבריה והן בגיבוש מהלכה בעתיד.

⁴⁹ ד"ר ארי נוימן, "חשיבותו של החינוך מן הבית, או המלך הוא עירום", תקציר הרצאה בכנס "החינוך מהבית: פריצת דרך או קוריוז?", אשר נערך במכון מנדל בירושלים במאי 2006.

⁵⁰ Ari Neuman and Aharon Aviram, "Homeschooling as a Fundamental Change in Lifestyle", *Evaluation and Research in Education*, vol. 17, no. 2&3, 2003, pp. 132–143.